

FARG'ONA VODIYSIDA AN'ANAVIY ZIYORAT TURIZMINING TRANSCHEGARAVIY MUAMMOLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15046652>

Djo'raboyeva X.Sh

Annotasiya: *Ushbu maqolada Farg'ona vodiysidagi transchegaraviy hududlarda shakllangan an'anaviy ziyorat turizmining tarixiy-ekologik ildizlari ochib berilgan. Shuningdek, mazkur imkoniyatlardan foydalanishning bugungi davrdagi rivojlantirish imkoniyatlari va muammolari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *an'ana, ziyoratgoh, ziyorat turizmi, mozorlar, transchegaraviy hududlar, turizm.*

ТРАНСГРАНИЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАДИЦИОННОГО ПАЛОМНИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЕ

Аннотация: *В данной статье раскрываются историко-экологические корни традиционного паломнического туризма, сформировавшегося в трансграничных районах Ферганской долины. В нем также освещаются текущие возможности развития и проблемы, связанные с использованием этих возможностей.*

Ключевые слова: *традиция, святыня, паломнический туризм, кладбища, трансграничные территории, туризм*

CROSS-BORDER PROBLEMS OF TRADITIONAL PILGRIMAGE TOURISM IN THE FERGANA VALLEY

Annotation: *This article reveals the historical and ecological roots of the traditional pilgrimage tourism that has developed in the transboundary regions of the Ferghana Valley. It also highlights current development opportunities and challenges associated with exploiting those opportunities.*

Key words: *tradition, shrine, pilgrimage tourism, cemeteries, cross-border territories, tourism*

Turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining eng jadal taraqqiy etayotgan sohalaridan biridir. Butunjahon turistik tashkiloti (UNWTO) va Butunjahon sayohat va turizm kengashi (WCTT) ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yil davomida turizm sohasidagi ish o'rinlari soni 350 mln kishiga yetadi. Turizm mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy hayotiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, valyuta tushumini oshiradi, ish o'rinlarini yaratadi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rag'batlantiradi, iqtisodiyotning strategik tarmog'i sifatida mamlakat taraqqiyotini

ta'minlashda muhim o'rin tutadi. U transport va savdo, qurilish va oziq-ovqat sanoatlari, hunarmandchilik, mehmonxona va boshqa xizmat turlarini rivojlanishiga olib keladi.

Keyingi yillarda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish, uning iqtisodiyotdagi o'rnini oshirishga alohida e'tibor qaratilib, keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2019-2025 yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish Konsepsiyasi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son Farmoniga 1-ilova), 2021 yil 9 fevralda Prezidentimizning «O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni qabul qilindi [1]. Unda turizm bozorining turli segmentlariga yo'naltirilgan turizm mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ularning raqobatbardoshligini yanada oshirish, maqbul va qulay ichki hamda xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish, transport yo'nalishlarini kengaytirish, xizmatlar sifatini oshirish, turizm mahsulotlarini keng targ'ib qilish, shuningdek, mamlakatimizning sayohat va dam olish uchun xavfsiz manzil sifatidagi imijini mustahkamlashga yo'naltirilgan vazifalar belgilab berildi. 2025 yil 30 yanvar kuni qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonida 2025 yilda mamlakat rivojlanishining ustuvor yondashuvlari qatorida: -xorijiy turistlar sonini 15 millionga, ichki sayyohlar sonini 25 millionga, ziyorat turizmi bo'yicha keladigan turistlar sonini 3 million nafarga oshirish; -xususiy investisiyalarni jalb qilish hisobiga respublikada 30ta yirik turizm klasterlarini tashkil etish, mehmon o'rinlari sonini kamida 2 barobarga oshirish, tog'li hududlarda 25 ta dor yo'llari qurish, turizm mahallalari sonini 175 taga yetkazish; -turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga yetkazish, tibbiyot va ta'lim turizmi eksportini yiliga 1,5 milliard dollarga yetkazish kabi vazifalarga alohida e'tibor qaratildi [2].

Bugungi kunda O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaqin qo'shnichilik, do'stlik tamoyillariga tayangan holda, faol va pragmatik siyosat olib bormoqda. Prezident Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan mintaqa mamlakatlari o'rtasidagi siyosiy, savdo-iqtisodiy, transport-logistika hamda madaniy-gumanitar sohalarda hamkorlik aloqalari jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Shuningdek, energetika, suv va ekologiya masalalarida o'zaro manfaatli munosabatlar yo'lga qo'yilmoqda. So'nggi yillarda O'zbekistonning transchegaraviy suv resurslaridan oqilona foydalanish masalasida Markaziy Osiyo davlatlari bilan samarali hamkorligi natijasi o'laroq, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston bilan maxsus komissiya tuzildi. Hozirgi kunda suv xo'jaligi bo'yicha transchegaraviy suv resurslaridan foydalanishga aloqador barcha muammolar o'zaro manfaatli qarorlar asosida yechim topmoqda. Siyosiy aloqalarning faollashuvi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishiga, bu esa o'z navbatida madaniy-turistik munosabatlarning taraqqiyotiga ham zamin yaratadi.

Garchi, zamonaviy turizmning asoschisi ingliz tadbirkori Tomas Kuk (1808-1892) hisoblanib, bu sohaning shakllanishi XIX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri kelsada, Markaziy Osiyo mintaqasida ziyorat turizmi ko'rinishlari «Buyuk Ipak yo'li» shakllangan davrda paydo

bo'lgan. Markaziy Osiyo mintaqasi savdo karvonlari yo'llari kesishgan, madaniyatlar va sivilizasiyalar tutashgan chorrahada joylashganligi mintaqada qadimdan ziyoratgohlar rivojlanishiga sabab bo'ldi [7. 19-b].

Ziyorat yoki diniy turizm bevosita tarixiy-diniy obidalarni ziyorat qilish bilan bog'liq bo'lib, «tabiat va uning boyliklarini avaylab asrash ajdodlarimizning zardo'shtiylikdan tortib, islomgacha bo'lgan barcha dinlari tomonidan targ'ib qilingan» [5]. Ziyoratgohlar Markaziy Osiyoda arabcha "mazor" nomi bilan atalib, "sig'iniladigan muqaddas joy", "ziyosat joyi" ma'nosini anglatadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mintaqadagi ziyoratgohlarning umumiy soni o'n mingdan ortiq bo'lib, birgina Farg'ona vodiysida mingdan ortiq muqaddas ziyoratgoh bor. Farg'ona vodiysi ziyoratgohlari haqidagi dastlabki ma'lumotlar X asrdan boshlab musulmon tarixchilarining asarlarida qayd etiladi. Vodiy hududlarida o'rta asrlarga oid mazorlar deyarli saqlanmagan. Hozirda mavjud muqaddas ziyoratgohlarning asosiy qismi XVIII-XIX asrlarda barpo etilgan [3]. Vodiy ziyoratgohlari haqidagi noyob ma'lumotlarni rus olimlaridan F.Nazarov, Ch.Valixonov, A.P.Fedchenko, A.P.Xoroshxin, Sherbina-Kramarenko, V.I.Kushelevskiy, V.P.Nalivkin, A.F.Middendorf, M.Rojdestvenskiy, V.A.Parfent'ev, I.P.Koritov, A.K.Pisarchik, R.Ya.Rassudova, .I.Kozlov, S.M.Myagkov V.L.Ogudin, o'zbek olimlaridan Yu.I.Ahmadaliyev, N.Abdulohatov, A.Mo'minov, N.Komilovalarning tadqiqotlarida uchratish mumkin.

Tarixchi olim N.Abdulaxatov Farg'ona vodiysidagi muqaddas ziyoratgoh va qadamjoylarni undagi mavjud sakral ob'ektlarga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratadi:

- Suv ob'ektlari muqaddaslashtirilgan ziyoratgohlar;
- O'simliklar muqaddaslashtirilgan ziyoratgohlar;
- Tog'lar muqaddaslashtirilgan ziyoratgohlar;
- Qoyalar, toshlar muqaddaslashtirilgan ziyoratgohlar;
- G'orlar muqaddaslashtirilgan ziyoratgohlar;

–Tuproq va qum muqaddaslashtirilgan ziyoratgohlar. Uning yozishicha, Farg'ona vodiysidagi mazorlar ko'p hollarda suv havzalari bilan bog'liq holda shakllangan. Masalan, Satkak ota, Chakka tomar, Chashmai Hazrat Ali, Yigit pirim, Arsif ota, Sovur buloq va boshqalar suv ob'ektlari yaqinida barpo etilgan[3].

Yu.I.Ahmadaliyevning ta'kidlashicha, "O'rta Osiyoning quruq iqlim sharoitida bevosita suvliklar bilan bog'liq bo'lgan diniy e'tiqodning ko'rinishi sifatidagi «muqaddas joylar» Farg'ona vodiysini to'liq qoplab olgan, deyish mumkin" [4. 151-b]. Tasniflar orasida geografik jihatdan ikki guruhdagi muqaddas joylarni ajratib olish mumkin. Birinchi guruhga suv va boshqa landshaft komponentlari (tog', tosh, g'or, daraxt...)dan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan muqaddas ziyoratgohlar, ikkinchi guruhga esa shahar va qishloqlar hududidagi «ekologik sokin hududlar» (qadimiy mazor, masjid, maqbara, hovuz ...) tashkil etish ehtiyoji yuzasidan vujudga kelgan muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlarni kiritish mumkin.

Farg'ona vodiysida yashovchi dehqonlar hayotida muqaddas ziyoratgohlar bilan bog'liq qarashlar, odat va udumlarning ahamiyati to'g'risida etnograf R.Ya.Rassudovanning

tadqiqotlarini alohida ta'kidlash lozim. Ushbu mavzuda muallif birinchi marta o'z maqolasida sug'oriladigan dehqonchilik yerlarida suv havzalarining homiy kul'ltlari va aholining ularga nisbatan axloqiy munosabati haqida tahliliy yondoshgan. R.Ya.Rassudova [6]. vodiya joylashgan bunday qadamjolarini darajasiga ko'ra uch guruhga ajratadi:

Birinchi guruhga Farg'ona vodiysi periferiyasida joylashgan 7ta qadamjoni kiritadi. Ular O'sh, Jalolobod, Kampirovot, Duldulota, Qadamjoy, Shohimardon, Yigitpirim ziyoratgohlari bo'lib, Oqbo'yra, Qoradaryo, Aravon, Shoximardonsoy daryolari havzalarida joylashgan. R.Ya.Rassudovanning yozishicha, vodiya aholisi mazkur yettita ziyoratgohga inson umri davomida kamida yetti marta kelishi shart, deb hisoblagan [6. 97-b].

Ikkinchi guruhga konussimon yoyilmalarning yuqori qismida, sug'orish kanallarining boshlanish joylarida joylashgan qishloqlardagi qadamjolar kiritilib, ular ko'proq Xo'ja, To'ra, Said kabi diniy ulamolar nomi bilan bog'liq. Ularga Vodidagi Chinor ota, Xoji ota, Mozortagi, Sariqo'rg'ondagi Nursuh va Rishton kanallari boshlanadigan joydagi G'ovsil A'zam mozori kabi qadamjolar kiritilib, bu ulug' zotlar Shohimardon va So'x suvining «egalari» deb e'tirof etilgan.

Uchinchi guruhga esa sug'orish kanallarining etaklaridagi, chashma va buloqlar yordamida sug'oriladigan (xokob usulida) hududlardagi qadamjolar Xonqiz, Chimyon, Arsif, Fayziobod, Yormazor, Satkak kiritilgan. Umuman, Vodiyning atrofidagi daryo havzalarida 40 dan ortiq «muqaddas ziyoratgoh»lar borligini ko'rish mumkin.

Tadqiqotchi V.L.Ogudin o'z ishlarida ekologiyaga oid muammolarni bartaraf etishda muqaddas ziyoratgohlarining o'ziga xos funksiyalariga e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotlarida Farg'ona vodiysidagi etnoslarning shakllanishida va ularning turmush tarzida muqaddas ziyoratgohlarning o'ziga xos roli va uni vodiya xalqlarining tabiatdan foydalanish madaniyatiga ko'rsatgan ta'siri xususida fikr yuritiladi.

Farg'ona vodiysida joylashgan ziyoratgohlarning geografik o'rniga nazar tashlasak, hozirgi kunda ularning asosiy qismi vodiyning tog'li hududlarida joylashgan bo'lib, transchegaraviy maqomga ega. Bu hududlarda ziyoratchilar oqimi O'zbekistonda shakllanib, Qirg'iziston Respublikasiga ziyorat uchun boriladi. Tarixan shakllangan an'anaga muvofiq, birinchi guruhga kiruvchi ziyoratgohlarga vodiyning musulmon aholisi xayoti davomida yetti marta borishi zarurligi uqtiriladi. Ikkinchi guruhga kiruvchi ziyoratgohlarga esa vodiyning dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi aholisi har bahor oylarida borishi zarurligi, shundagina ushbu yilda suv serob bo'lib, risqi-ro'zlari ziyoda bo'lishi yuz yillar davomida ta'kidlangan. Afsuski bu an'analarni vodiya aholisi oxirgi yillarda unuta boshladi.

Yuqoridagi an'analarni tiklash va ularni ziyorat turizmi shaklida innavasion g'oyalar bilan rivojlantirishni kamida uchta yo'nalishdagi ahamiyatiga e'tibor berish zarur. Birinchidan, turizmning bu turi bir daryo havzasida yashaydigan xalqlarni o'zaro hamjihatligini ta'minlaydi. Bu xalqlar bir hududda yashovchi, bir daryodan suv ichuvchi, qardosh, dindosh xalqlar ekanliklarini yosh avlodlar ongiga singdirib boradi. Keyingi yillarda kuzatilayotgan millatlararo nizolarni oldini oladi.

Ikkinchidan, daryo havzasining yuqori qismida yashovchi aholining iqtisodiy turmush sharoitini yaxshilashga imkon yaratadi. Qadimda bu ziyoratgohlarda daraxt kesish, hayvonot dunyosiga zarar yetkazish, ayrim joylarda yerlarni haydash ta'qiqlangan. Aholining anchagina qismi daryoning quyi qismidagi dehqonchilik bilan shug'ullanuvchilar tomonidan olib kelingan xayr-ehson, nazr-niyoz va ziyoratchilarga xizmat ko'rsatish hisobiga yashagan. Yangicha yondashuv bo'yicha qaralsa, aholining asosiy qismi xizmat ko'rsatish (servis) sohasida band bo'lgan.

Uchinchidan, tog'li joylarda yashagan aholi xizmat ko'rsatish (servis) sohasida bandligi uchun, ular tabiatga ortiqcha aralashishga ehtiyoj sezmagan. Natijada, tog'li hududlarning suv va namlikni saqlab, daryo rejimini tartibga solishdagi ekologik funksiyasiga zarar yetmagan. Mazkur hududlar tabiatni muhofaza qilish va rekreasiya maqsadlari uchun (muqaddas ziyoratgothlar, qadamjolar ko'rinishida) ajratilgan. Tabiatni asrashda diniy-huquqiy odatlar va rasm-rusumlardan keng foydalanilgan.

Mazkur holatlarni e'tiborga olib, ziyorat turizmining transchegaraviy masalalari tezroq, hukumatlar darajasida xal etilishi va bu jarayonda yuqoridagi tarixiy an'analardan foydalanish hamda ziyorat turizmining yangi davlatlararo marshrutlarini ishlab chiqish kutilgan natijani beradi.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида/ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 09.02.2021 йилдаги ПФ-6165-сон Фармони.

2. “Ўзбекистон 2030” стратегияси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 23.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон Фармони.

3. Абдулахатов Н. “Фарғона водийси аҳолиси турмуш тарзида зиёратнинг ўрни (Фарғона вилояти зиёратгоҳлари материаллари асосида)/ тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Тошкент – 2008, 42-б.

4. Аҳмадалиев Ю. И., Комилова Н. Ў. Этноэкологик маданиятнинг ҳудудий жиҳатлари. – 2020.

5. Жўрабоева Ҳ., Махкамов Э. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланишнинг тарихий-экологик жиҳатлари//Ўзбекистон география жамияти IX-съезди материаллари, Т.: 2014. Б.158-159.

6. Рассудова Р.Я., Культовые объекты Ферганы как источник по истории орошаемого земледелия. // Сов.Этнография. -Москва, 1985.№4 - С.96-104.

7. Тухлиев И.С. Туризм асослари: Ўқув қўлланма – С.: СамИСИ, 2008- 226 б.